

*Національна правнича дискусія за темою:
«Господарське процесуальне право України:
актуальні питання реформування»**

*I. Господарське процесуальне право:
стан і сучасні тенденції розвитку*

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ**

В. ЩЕРБИНА
*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач кафедри господарського права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

В. РЕЗНІКОВА
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарського права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

З прийняттям у 2015–2016 рр. (а також набранням чинності) законів України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про судоустрій і статус судів», «Про Вищу раду правосуддя» при-

пинилися дискусії щодо доцільності збереження системи господарських судів, їх ролі та значення. Господарські суди залишаються невід'ємною складовою вітчизняної судової системи.

Однак для утвердження права на справедливий суд в Україні інституцій-

* За результатами аналізу проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», реєстраційний № 6232 від 23 березня 2017 р., підготовленого для розгляду Верховною Радою України у другому читанні.

них змін замало, необхідне і якісно нове процесуальне законодавство, зокрема і господарське процесуальне. У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленій Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276, наведено ретельний аналіз недоліків у правовому регулюванні як системи судоустрою, так і судочинства України, визначено основні напрями реформування цих галузей законодавства, серед яких підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій.

Нині новим приводом для дискусій став проект Закону України від 23 березня 2017 р. № 6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (далі — законопроект). У пояснювальній записці до законопроекту висловлюється очікування, що його прийняття сприятиме подоланню процесуальних проблем, які перешкоджають ефективному судовому захисту в Україні [1].

Це, безумовно, є стимулом для продовження та інтенсифікації вже раніше розпочатих наукових пошуків у галузі господарського процесуального права.

Одним із питань, якому в юридичній літературі, як вітчизняній (О. Подцерковний [2], С. Васильєв [3], Є. Таликін [4; 5], С. Боровик, В. Джуль [6, 10–12] та ін.), так і зарубіжній (В. Анохін [7], А. Латкін [8], В. Каменков [9] та ін.), вже приділено чимало уваги, є питання щодо поняття господарського процесу, його сутності та правової природи, стадій і форм, тенденцій розвитку.

Окреслені питання є настільки складними, неоднозначними та багатогранними, що продовжують привертати до себе увагу науковців. Відтак тривають спроби вчених сформулювати вичерпне та максимально коректне

визначення поняття «господарський процес»; не припиняються пошуки оптимальних для господарського процесу в сучасних умовах процесуальних форм, визначення їх ознак тощо.

Мета статті полягає у виявленні та характеристиці сучасних тенденцій розвитку господарського процесу України, оскільки без їхнього аналізу неможливе адекватне нормативне врегулювання процесуальних механізмів, що мають забезпечити ефективний, справедливий, неупереджений та своєчасний захист прав і свобод учасників господарських правовідносин судом.

З теоретичних позицій *господарський процес* може бути визначений як урегульований господарськими процесуальними нормами процесуальний порядок (система взаємопов'язаних правових форм) провадження діяльності уповноваженими суб'єктами, що виявляється у здійсненні правосуддя у господарських справах, захисті порушених прав, свобод та інтересів учасників господарських правовідносин. *Господарський процес* — це не просто сукупність дій, урегульованих нормами господарського процесуального права, а їх визначена система. Діяльність господарського суду з розгляду підвідомчих йому справ здійснюється у певній логічній послідовності по стадіях процесу. Процесуальні дії, що їх здійснюють учасники господарського процесу, залежно від мети і змісту, становлять стадії господарського процесу. У кожній стадії процесуальні відносини мають специфічний характер, який визначається їхнім об'єктом, суб'єктним складом учасників, змістом і метою процесуальних дій. *Стадія господарського процесу* — це сукупність процесуальних дій у конкретній справі, об'єднаних однією метою або спрямованих до однієї певної мети. Кожна стадія виконує свої особливі функції в господарському процесі [10, 43–44]. Складність і кількість здійснюваних процесуальних дій на кожній

стадії процесу залежить від завдань, що ставляться.

Будучи однією з основних категорій господарського процесу, *господарська процесуальна форма* визначає загальні засади функціонування та розвитку діяльності суду з розгляду господарських справ, співвідношення з іншими видами судочинства та державної діяльності загалом. Тому шляхом формування єдиних і цілісних теоретичних засад побудови господарського процесу поняття господарської процесуальної форми справляє загальний вплив на нормативні приписи, що регулюють господарське судочинство, та практику їхнього застосування. У господарському процесі суд, сторони та інші учасники можуть вчиняти ті дії, що передбачені господарськими процесуальними нормами. Формалізація господарського процесу не є випадковою. Роль і значення процесуальної форми полягає у тому, щоб забезпечити захист дійсно існуючих прав суб'єктів господарювання, як і інших учасників господарських відносин, гарантувати ухвалення законних та обґрунтованих рішень. *Ознаки господарської процесуальної форми* полягають у тому, що: а) господарський суд та всі учасники господарського процесу пов'язані у своїй діяльності нормами господарського процесуального права; б) учасники процесу здійснюють лише ті процесуальні дії, які прямо визначені нормами господарського процесуального законодавства; в) порядок звернення з заявою до суду, прийняття і підготовки справи до розгляду, порядок розгляду справи, структура рішення, порядок його перегляду, а також виконання після набрання ним законної сили, визначені законом; г) відносини між господарським судом та учасниками процесу не можуть мати характер фактичних відносин (вони можуть бути лише правовідносинами); г) процесуальна форма надає сторонам рівні можливості захисту права (змагатися),

право брати участь у процесі, надавати докази, користуватися правовою допомогою, оскаржити рішення, брати участь у виконавчому провадженні.

Поступальний розвиток вітчизняного господарського процесу відбувається під впливом низки об'єктивних чинників і загальних тенденцій. Розуміння таких тенденцій є важливим, оскільки, при всій зовнішній уявній оригінальності тих чи інших наукових підходів у сфері господарського процесуального права, галузевого процесуального законодавства, фахівці, причетні до його розробки, у будь-якому разі перебувають у межах таких, що історично склалися, підходів щодо правового регулювання і процесуально-правових концепцій, варіантів розв'язання тієї чи іншої проблеми, врегулювання тих чи інших відносин. Віднайти абсолютно оригінальне рішення, аналогів якому не було у вітчизняному чи зарубіжному процесуальному праві, досить складно. Та й потреби у цьому немає, на чому вже неодноразово наголошувалося у юридичній літературі [11, 35–36]. Вихідним первинним матеріалом слугують потреби практики, які, накладаючись на такі, що вже історично склалися, способи їх вирішення у зарубіжних країнах, у міжнародно-правовому просторі чи в історії нашої країни, стимулюють творчий пошук і мають наслідком те чи інше нове розв'язання існуючої проблеми. Безумовно, з багатьох питань можливі і повністю нові, абсолютно оригінальні рішення, особливо на рівні деталізації певної ідеї стосовно конкретного правового інституту. Таким чином, на кожному щаблі розвитку господарського процесуального права зокрема й усієї системи господарського судочинства загалом потрібно обирати найбільш прийнятний і раціональний процесуальний інструментарій, який адекватно відобразатиме існуючі реалії.

Сучасні тенденції розвитку господарського процесу полягають у: зростанні значення соціальних функцій

правосуддя та відповідної ролі суду (зокрема й господарського) у сучасному суспільстві і, як наслідок, демократизації та гуманізації судового процесу; звуженні сфери процесуального регулювання і, як наслідок, стимулюванні до використання господарськими судами примирювальних процедур, впровадженні альтернативних способів вирішення господарських спорів; розширенні диспозитивних повноважень сторін у господарському процесі; прагненні до підвищення ефективності та якості господарського судочинства, вдосконаленні організації господарського процесу; стимулюванні конкуренції між господарськими та третейськими судами тощо.

Поряд із цим важливе значення мають і такі тенденції, як:

а) вплив процесів глобалізації, положень міжнародного права і концепції захисту прав людини на систему як вітчизняного правосуддя загалом, так і на господарський процес зокрема (у межах цієї загальної тенденції як окрему тенденцію можна додатково виокремити зближення (гармонізацію, уніфікацію) правил та процедур на рівні країн Європейського Союзу (далі — ЄС), зближення господарського процесуального законодавства України з процесуальним правом ЄС). Йдеться, зокрема, і про розвиток концепції глобального (абсолютного) верховенства права ЄС щодо національного права держав-членів;

б) диференціація та спеціалізація процесуального регулювання (зокрема тяжіння до спеціалізації у межах судової системи, диференціація судових процедур, прагнення до їх спрощення, пошук оптимальних процесуальних форм вирішення господарських спорів).

Незаперечним на сьогодні є *вплив процесів глобалізації, положень міжнародного права і концепції захисту прав людини на систему як вітчизняного правосуддя загалом, так і на господарський процес зокрема.*

На жаль, у сучасній українській процесуальній доктрині комплексні дослідження щодо місця сучасного господарського процесуального права у глобальній системі процесуального права відсутні. В існуючих дослідженнях учених-процесуалістів недостатньо повно визначено загальні тенденції розвитку європейського процесуального права та його значення для вдосконалення існуючих в Україні процесуальних механізмів захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських відносин. Тому, як слушно зауважує Ю. Білоусов, надзвичайно важливим є визначення загальних напрямів узгодження правового регулювання процесуальної форми з урахуванням національних та наднаціональних чинників [12, 179–180]. Водночас В. Комаров, розглядаючи глобалізацію як чинник гармонізації процесуального права, наголошує, що сучасне судочинство і судове правозастосування мають відповідати викликам часу щодо забезпечення справедливого судочинства відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що об'єктивно зумовлює необхідність дослідження проблем доступу до правосуддя у контексті фундаменталізації права на правосуддя і гармонізації національних процесуальних систем [13, 37–42].

Інститути правосуддя і судочинства повинні модернізуватися відповідно до викликів сучасного суспільства, не лише на підставі такого очевидного цивілізаційного факту, як фундаменталізація прав людини у межах національного, а й інтернаціонального правопорядків. Беззаперечною є необхідність розробки відповідних концептів, що стосуються спадкоємності, традицій і новацій у процесуальній сфері, які б відображали сучасні теоретико-прикладні проблеми науки господарського процесуального права. Фундаментальною умовою, яка зараз і в найближчій перспективі все більше визначати-

ме розвиток процесуального права, є зближення структур національного цивільного та/або господарського процесуального права у зв'язку з глобалізацією. У сучасному світі національні підходи до здійснення правосуддя вимагають забезпечення загальних стандартів юридичної безпеки, швидкого та ефективного вирішення спорів щодо ведення транснаціонального бізнесу. Як і у випадку з дотриманням прав людини, на перший план тут виходить ефективність судової та юрисдикційної систем загалом.

Таким чином, універсалізм є наслідком загальної глобалізації, він робить процесуальну форму зрозумілою і прийнятною до використання в умовах насичених іноземним елементом господарських відносин. Крім того, господарський (як і цивільний) процес кожної держави не тільки може, а й повинен мати свої особливості, обумовлені національними чинниками формування господарської процесуальної форми. Уніфікаційні, гармонізаційні процеси творення нового права чи оновлення чинного мають різну оцінку вчених, оскільки у результаті гармонізації може очікуватися зменшення негативних наслідків, пов'язаних із вирізняльними рисами правових і законодавчих систем [14, 100–110], хоча це може призвести до нівелювання національних традицій правового регулювання цивільних та/або господарських процесуальних відносин. І все ж глобалізація процесу як реальна сучасна тенденція його розвитку, що визначає риси єдності, не повинна, як зауважує В. Комаров, нівелювати самобутність національних процесуальних систем з урахуванням специфіки їх історичного розвитку, доктринальних поглядів, стану судової практики та інших чинників [13, 42–44].

Як окрему тенденцію можна додатково виділити зближення (гармонізацію, уніфікацію) правил та процедур на рівні країн ЄС, зближення господарсько-

го процесуального законодавства України з процесуальним правом ЄС.

Щодо тенденції гармонізації процесуального регулювання на вітчизняних теренах, — система українського процесуального права тривалий час розвивалася неузгоджено та диспропорційно (причому як у міжсистемному, так і у внутрішньоструктурному вимірах). В умовах, що склалися, матеріальне право оновлюється значно швидше, та й проходить цей процес набагато легше. Тільки останнім часом прийнято тисячі законів матеріально-правового характеру. Стосовно ж процесуального права — нерозв'язаних проблем і так задосить. Процесуальна діяльність сьогодні регулюється взаємонеузгодженими процесуальними законами (чого варта лише проблема конфлікту юрисдикцій, відсутності єдиних критеріїв розмежування підвідомчості між судами цивільної, адміністративної та господарської юрисдикцій). Тому надзвичайно важливою, хоч і досить кропіткою, видається робота законодавця, спрямована на гармонізацію, збалансування окремих елементів системи як процесуального права загалом, так і господарського процесуального зокрема.

Гармонізовані нормативно-правові акти мають відповідати таким вимогам: містити норми права, що відповідають положенням чинних міжнародних договорів; забезпечувати одноманітне розуміння та застосування правил, які встановлені всіма учасниками правовідносин і містяться в укладених міжнародних договорах; вчиняти юридичну дію, що за певних умов може виключати або мінімізувати необхідність прийняття відомчих актів, а у випадках, коли така необхідність виникає — передбачати можливість гармонізації підзаконних актів; містити реальні гарантії та механізми виконання правовстановлюючих норм і положень правових актів суб'єктів гармонізації, а також заходи відповідальності щодо протиправної та стимулю правомірної

діяльності; передбачати системність і внутрішній зв'язок національних актів та актів інших держав чи міжнародних організацій — суб'єктів інтеграції [15]. Це видається можливим за умови дотримання основних вимог нормотворчої техніки, а саме: наскрізного характеру понятійного апарату; визначеності термінів, що вживаються у нормативно-правових актах; чітко визначеного об'єкта правового регулювання; норми права, у переважній більшості, мають бути нормама прямої дії (слід уникати бланкетних норм). Важливе значення для процесу гармонізації права має однакове тлумачення термінів і понять, що використовуються у міжнародно-правових документах. Передумовою цього є правильний переклад актів, що гармонізуються, а також надання перекладам статусу офіційного документа.

У відносинах між Україною та ЄС виокремлюють два глобальні етапи гармонізації: добровільну та організовану [16, 47–49]. Варто зазначити, що процес гармонізації українського законодавства загалом, як і процесуального зокрема з правом ЄС розпочався ще до набрання чинності укладеної Україною Угоди про партнерство і співробітництво між Україною з Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами у 1994 р. (далі — Угода) [17]. (В Угоді приділено особливу увагу гармонізації існуючого та майбутнього законодавства України з законодавством Співтовариства, розглядаючи гармонізацію як важливу умову для зміцнення економічних зв'язків між сторонами (ч. 1 ст. 51).) Цей період можна назвати етапом добровільної гармонізації (для нього характерним є те, що він здійснювався за відсутності конкретних зобов'язань сторін у цій сфері; проходив за умов, коли дії України з метою гармонізувати своє законодавство з правом ЄС не були погоджені з європейськими інтеграційними організаціями і мали односторонній характер). Водночас

після набуття чинності цією Угодою процес гармонізації вітчизняного законодавства з правом ЄС отримав вже не тільки чіткі правові засади, а й набув організованого характеру, більш різноманітних форм.

В Угоді не дається визначення поняття «гармонізація». У ній використовуються такі традиційні для права ЄС терміни, як: «зближення» (статті 51, 76), «адаптація» (статті 53, 77), «наближення» (ст. 60), «встановлення еквівалентних норм» (ст. 67) тощо. Як і у випадку з установчими договорами про європейські інтеграційні організації, це може означати, що в Угоді йдеться про різні способи визначення одного й того ж процесу, головною метою якого є створення однакових правових умов для суб'єктів співробітництва між Україною та ЄС. Про це свідчать і положення ч. 3 ст. 51 Угоди, з яких випливає, що цей процес повинен забезпечити «приблизну адекватність законів». Проте в офіційних документах дуже часто використовується термін «адаптація». З одного боку, відповідно до положень Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. [18], адаптація полягає у приведенні законів України до інших нормативно-правових актів у відповідність до «*acquis communautaire*». З другого боку, у Плані дій «Україна — Європейський Союз» (далі — План дій) [19, 78–79] прямо говориться про гармонізацію законодавства. Як свідчить практика діяльності європейських інтеграційних об'єднань, незважаючи на застосування різних термінів як у праві ЄС, так і в угодах Співтовариства з третіми країнами, йдеться, по суті, про один і той самий процес приведення національного законодавства у відповідність до приписів права європейських інтеграційних організацій. На думку В. Муравйова, термін «гармонізація» найбільш адекватно характе-

ризує мету цього процесу: узгодити національні норми таким чином, щоб в обох випадках вони створювали однакові правові умови для діяльності суб'єктів господарювання у межах спільного ринку [16, 48]. На це ж вказує і Н. Малишева, — гармонізація, заявлена як цільова настанова правотворчого процесу, повинна «вмикати» певні механізми отримання найбільш високого ступеня узгодженості та сумісності систем, які гармонізуються [20, 87–88]. Положення стосовно гармонізації, закріплені в Угоді та Плані дій, мають рамковий характер і їхня імплементація залежить від прийняття відповідного законодавства, створення необхідних інституційних механізмів та здійснення відповідних дій як на міжнародному рівні у взаємодіях сторін, так і в правопорядку України [16, 48–49].

Для України сьогодні питання гармонізації (і не лише господарського процесуального законодавства, чи то процесуального законодавства загалом) є особливо актуальними з огляду на вступ України до Світової організації торгівлі (далі — СОТ) (нагадаємо, що 5 лютого 2008 р. на засіданні Генеральної Ради СОТ було прийнято рішення про приєднання України до Марракеської угоди про заснування СОТ, а 10 квітня 2008 р. Верховна Рада України ратифікувала протокол про вступ України до СОТ) та на наявність Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі — Угода про асоціацію), політичну частину якої було підписано 21 березня 2014 р., а економічну — 27 червня 2014 р. Вона передбачає глибоку економічну інтеграцію України з ЄС, а також створення глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі [21]. За наслідками підписання Угоди про асоціацію перед Україною поставали якісно нові завдан-

ня, яких до того часу вона не виконувала, оскільки цей документ тепер слугує стратегічним орієнтиром для здійснення соціально-економічної політики в нашій державі. Угода набрала чинності з 1 вересня 2017 р., після того як 11 липня 2017 р. Рада ЄС ухвалила остаточне рішення про укладення Угоди про асоціацію від імені ЄС.

При здійсненні гармонізації як законодавства загалом, так і процесуального зокрема Україна стикається із низкою труднощів об'єктивного характеру. Так, необхідно враховувати, що цей процес має односторонній характер, оскільки при цьому не йдеться про взаємні кроки з обох сторін щодо узгодження своїх правових норм, а тільки про зміни у вітчизняному законодавстві з метою його гармонізації з нормами права ЄС. Україна практично жодним чином не може впливати на процес нормотворення у системі ЄС, а тільки виступає як дестинатор правових приписів ЄС.

Певна невизначеність існує і стосовно встановлення точного змісту тих чи інших актів ЄС. Річ у тому, що ці акти може тлумачити тільки Суд ЄС. За наслідками такого тлумачення зміст окремих актів може певною мірою зазнавати змін. Однак країна, яка гармонізує своє законодавство з правом ЄС, не в змозі слідкувати за такими змінами і вчасно їх враховувати шляхом внесення змін до національного законодавства, що підлягає гармонізації. Відповідні ж структури ЄС не зобов'язані інформувати Україну про зміни у своєму праві. Все це може викликати невідповідність національних норм нормам ЄС, а також знизити ефективність реалізації положень права Співтовариства в національному праві України. У підсумку не досягається основна мета гармонізації щодо створення однакових правових умов для суб'єктів, діяльність яких регулюється базовими та гармонізованими нормами. При гармонізації законодав-

ства України з правом ЄС обов'язково треба враховувати те, що акти інститутів Співтовариства діють у відповідному правовому середовищі. Вони є частиною правової системи ЄС. Гармонізація ж практично призводить до перенесення положень певної частини актів ЄС до правової системи іншої країни, яка функціонує за своїми, відмінними від існуючої в межах ЄС, закономірностями. Зокрема, Україна не завжди може врахувати всі юридичні тонкощі відповідного документа ЄС, включаючи чітке розуміння юридичної технології, яка використовується у ньому, причини прийняття та особливості реалізації. Все це може призвести до перекручування змісту національних норм, які є наслідком процесу гармонізації [22, 104]. Для України та багатьох інших європейських держав питання узгодження, гармонізації, єдності і диференціації мають ще особливості національного характеру. Яскравим прикладом для України є реалізація принципу територіальності та спеціалізації в судовій системі, у результаті чого за наслідками судових реформ 2010–2015 рр. в Україні існують виключно спеціалізовані суди. Створення різних гілок судової системи тягне за собою творення нового процесуального права вузькогалузевого характеру, розвиток наукової доктрини за відповідними напрямками процесуального права, інколи без урахування паралельних досліджень і досвіду наявних напрацювань, їх дублювання, неузгодженості термінології, застосування тих чи інших процесуальних механізмів та інститутів тощо.

У відносинах між європейськими інтеграційними організаціями та третіми країнами узгодження національного законодавства з правом ЄС може здійснюватися на різних рівнях (міжнародних зобов'язань, зобов'язань ЄС). На кожному із них гармонізація забезпечується різними способами (шляхом приєднання до міжнародних

договорів, узгодження положень національних нормативно-правових актів із приписами постанов інститутів ЄС, визнання Україною національних стандартів держав – членів ЄС). У науковій літературі вже зверталася увага на те, що формування і розвиток сучасного господарського процесуального права відбувається на декількох рівнях, які в багатьох випадках доповнюють один одного, що створює складну модель сучасного господарського процесу. Так, можна визначити міжнародний, наднаціональний та національний рівні такого формування чи оновлення [12, 178–181]. Міжнаціональний рівень проявляється у напрацюванні й удосконаленні процесуальних механізмів порядку розгляду господарських справ і вирішення господарських спорів за участю іноземного елемента. Наднаціональний рівень вказує на формування правової матерії особливого типу, яскравим показником якого на європейському просторі є акти Ради Європи та ЄС і його інституцій. Особливість цього права полягає в його наднаціональному характері, формуванні нового уніфікованого процесуального механізму та визначенні змісту правосудної діяльності, завдань суду зокрема та держав загалом щодо забезпечення ефективності існуючої процесуальної форми. Можна назвати такі акти Комітету Міністрів Ради Європи, як: резолюції № 78 (8) від 2 березня 1978 р. про юридичну допомогу та консультації, а також № (76) 5 від 18 лютого 1996 р. про юридичну допомогу у цивільних, торгових та адміністративних справах; рекомендації № R (86) 12 від 16 вересня 1986 р. щодо заходів для недопущення та скорочення надмірного навантаження на суди, № R (81) 7 від 14 травня 1981 р. щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя, № R (94) 12 від 13 жовтня 1994 р. про незалежність, ефективність та роль суддів, № R (95) 5 від 7 лютого 1995 р. щодо запровадження в дію та покра-

щення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних та торгових справах, № R (95) 11 від 11 вересня 1995 р. щодо збору, обробки, подання та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах тощо. Щодо національного рівня, то особливість формування процесуального права на цьому рівні полягає насамперед у тому, що національний процесуальний правопорядок вважається у межах кожної держави самодостатнім правовим явищем, яке нібито не залежить від будь-яких чинників зовнішнього характеру, є продуктом власного національного правотворення. Водночас кодифікація національного процесуального права неможлива без урахування досвіду інших країн, глобальних тенденцій розвитку доктрини та практики процесуального права.

Таким чином, існує декілька способів (методів) формування оновленого господарського процесуального права, як і європейського процесуального права загалом. Один із них — реформування національного законодавства з орієнтуванням на сучасні й ефективно діючі однотипні положення, передбачені в інших правових системах, що, без сумніву, призводить до їх зближення. Так, у континентальному праві можна виокремити інститути загального права: розкриття доказів, спрощені види провадження, групові та похідні позови тощо. І навпаки, в системі загального права з'являються інститути, раніше властиві лише системі континентального права, наприклад, акти (кодекси процесуального права), що кодифікують та посилюють активність судді в процесі. Інший — механізм уніфікації, укладення міжнародних конвенцій, угод, договорів.

Хоча за допомогою уніфікації також створюються однакові правові умови для суб'єктів господарювання, проте це досягається іншим шляхом: через ухвалення постанов, які безпосередньо регулюють поведінку суб'єктів госпо-

дарювання і не передбачають узгодження з ними актів національного законодавства [22, 88].

Фактично уніфікація процесуального права в ЄС є логічним продовженням тих процесів, які відбуваються в інших галузях, зокрема процесу уніфікації матеріального права, а також — процесу уніфікації норм міжнародного процесуального права у межах УНІДРУА. Відправною точкою такої уніфікації слід вважати 1968-й рік, коли було прийнято Конвенцію про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах [23]. При цьому одні вчені стверджують, що необхідність зближення (уніфікації) визначається потребами економіки та бізнесу, процесами уніфікації матеріального права, що, безумовно, потребує уніфікації процесуального права, а інші — основною причиною зближення є необхідність забезпечити рівний та однаковий рівень юридичних гарантій і захисту [24, 70–72]. Загалом, враховуючи взаємозв'язок матеріального та процесуального, уніфікація процесуального права можлива до тієї міри, до якої можлива уніфікація матеріального (цивільного, господарського (торговельного, комерційного)) права.

Таким чином, важливою тенденцією розвитку процесуального законодавства є його *уніфікація*, якій у праві кореспондує *тенденція інтеграції правової регламентації*. Під інтеграцією правового регулювання розуміється встановлення уніфікованого (уодноманітного) регулювання у межах одного правового інституту, поширення дії норм, що раніше призначалися для регламентування визначеного кола відносин, на подібні відносини, а також вироблення нових уодноманітнених норм, які б враховували особливості однорідних відносин при їх регулюванні [24, 181]. Процеси уніфікації правового регулювання стосовно господарського процесу зумовлені причинами як об'єктивного (розвиток суспільних

відносин, — уніфікація правового регулювання є результатом ускладнення суспільного життя, ринкових відносин, умов господарювання, а тому слугує проявом удосконалення самої форми правового регулювання і законодавчої техніки, яка, зі свого боку, характеризується відмовою від казуїстичності і виробленням загальних понять), так і суб'єктивного характеру (при низькій якості правотворчої діяльності та за наявності помилок законодавця уніфікація стає важливим засобом для усунення прогалин та дублювань у правовому регулюванні). Так, загальною для всіх видів судових процесів є тенденція звуження сфери колегіальності при розгляді справ у судах першої інстанції, котра також має розглядатися, на нашу думку, як прояв уніфікації. Однак цю тенденцію визнати раціональною складно, оскільки одноосібний розгляд деяких категорій справ: а) істотно знижує якість суддівської роботи; б) створює сприятливі умови для зловживань та корупції.

Ще одна тенденція, яка має вагомий вплив на розвиток господарського процесу, — це *диференціація та спеціалізація процесуального регулювання* (зокрема і тяжіння до спеціалізації в межах судової системи, диференціація судових процедур, їх спрощення, пошук оптимальних процесуальних форм вирішення господарських (економічних) спорів).

Диференціація правового регулювання є однією з основних тенденцій розвитку системи процесуального права, що особливо чітко простежується протягом останніх десятиліть. У юридичній літературі у зв'язку з цим виокремлюють *динамічну та статичну складові диференціації*. Так, диференціація в динаміці — це і відповідні правові дослідження, і правова політика держави, і діяльність законодавця зі структуривання господарського процесу. Причому всі зазначені динамічні складові переплетені, взаємопов'язані та

взаємозумовлені. Статична складова — це результат діяльності законодавця, тобто стан і структура господарського процесуального законодавства і, як наслідок, господарського судочинства [26, 12–14]. При пильному погляді на систему господарського судочинства через призму диференціації виявляється необхідність його відмежування від: інших однопорядкових явищ (адміністративного, цивільного судочинства); процедур, що не відносяться до процесуально-правової сфери; несудових процедур. Крім того, виявляє себе і внутрішній поділ господарського процесу як за вертикаллю (стадії процесу), так і за горизонталлю (позовне провадження, провадження у справах про банкрутство тощо на рівні першої інстанції). Все це є внутрішньою структурною організацією елементів судочинства як системи.

Передусім процес диференціації нормативного регулювання виявляється у членуванні самої системи права на галузі, підгалузі, інститути та субінститути [25, 165]. У процесуальному праві (зокрема і господарському процесуальному) процеси диференціації охоплюють як його систему загалом, так і окремі її елементи (галузі, підгалузі, інститути та субінститути). Крім того, диференціація можлива і на рівні найнижчого щабля системи права — правової норми (диспозитивні та альтернативні правові приписи). До того ж сама поява в системі права процесуального права є також результатом диференціації правового регулювання [27, 138–149]. Зокрема, у системі процесуального права диференціація вже знайшла свій вияв у появі спочатку господарського процесуального права як окремої галузі, а з часом — виокремлення адміністративного процесуального права зі становленням самостійної системи адміністративного судочинства. Сьогодні все частіше обговорюється питання становлення виконавчого права як галузі.

У межах окремої галузі процесуального права диференціація правового регулювання виявляє себе на рівні окремих стадій процесу, а також — етапів процесу та/або процесуальних дій. При цьому характерно, що більш високий рівень поступальної диференціації процесуального регулювання завжди охоплює нижчий. Диференціація правового регулювання на рівні стадій, етапів процесу та окремих процесуальних дій може відбуватися за різними критеріями: залежно від сутності (змісту) регламентованих процесуальних відносин, специфіки спірних матеріальних правовідносин, суспільно-політичного та/або загальносуспільного значення справ тієї чи іншої категорії, за суб'єктивним критерієм тощо. Як правило, порівняв диференціація у процесуальному законодавстві стосовно конкретних умов відбувається комплексно (за декількома із зазначених критеріїв одночасно). Метою порівняв диференціації є нормативне закріплення та утвердження додаткових гарантій прав учасників процесу, встановлення істини у справі.

У галузевих межах можлива також, окрім порівняв, і структурна диференціація. У господарському процесі прикладом такої диференціації може незабаром стати впровадження і нормативна регламентація наказного й спрощеного провадження.

Потреба в спрощенні господарського процесу — це очевидний, визнаний як на практиці, так і в доктрині факт, що підтверджується також зарубіжним досвідом. Загалом же «спрощення» — це неправовий термін, який тлумачиться зазвичай як зменшення складності будь-чого (відповідно, спрощення можна виявити лише шляхом зіставлення як мінімум двох явищ). Стосовно ж процесу спрощення у господарському судочинстві — це така модель процедури здійснення правосуддя, яка, за умови її ідеального функціонування порівняно зі звичайною (загальною)

також ідеально функціонуючою моделлю, дасть змогу за меншого обсягу процесуальних дій, з меншими фінансовими витратами та швидше досягнути мети судочинства. Таким чином, спрощення повинно базуватися на трьох «китах»: збереженні сутності спрощеного явища; системному підході; співвіднесенні та відповідності цілям спрощуваних процесуальних процедур.

В. Комаров зазначає (щоправда, стосовно цивільного процесу), що диверсифікація — результат певної модифікації позовного провадження як опорної конструкції цивільного судочинства. Конструювання інших процесуальних проваджень можливе з урахуванням різних чинників: матеріально-правових особливостей тих або інших категорій справ; прискорення термінів розгляду справ; необхідності урівноваження процесуальних прав сторін з метою запобігання зловживанню ними; введення спрощених судових процедур (відомо, наприклад, що в більшості процесуальних систем запроваджені наказне і заочне провадження) тощо. При цьому автор переконаний, що концептуальний розвиток процесуальних процедур слід пов'язувати з диференціацією процесуальної форми як базової конструкції того чи іншого процесу, яка має забезпечити ефективність судового процесу і його основоположну цінність, — право на справедливий судовий розгляд [13, 28–32].

Фундаментальним науковим ресурсом при дослідженні цієї проблематики може бути теорія юридичного процесу, інструментальне значення якої повністю не вичерпане в частині обґрунтування конструкцій юридичних процесів, зокрема господарського, як сукупності процесуальних проваджень, процесуальних стадій і процесуальних режимів. Так, зокрема, один із концептів теорії юридичного процесу полягає у тому, що в структурі юридичного процесу провадження — це головний елемент, який є комплексом взаємопов'я-

заних і взаємозумовлених процесуальних дій, які: 1) становлять певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняється предметною характеристикою і зв'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; 2) виникають у зв'язку з потребою встановлення, доведення, а також обґрунтування усіх обставин і фактичних даних юридичної справи, яка розглядається; 3) зумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах — документах [28, 80–91].

У юридичній літературі виокремлюють такі основні напрями диференціації в процесуальному праві, як: ускладнення і спрощення процесуальної форми (здебільшого ці два напрями переплітаються між собою, є взаємопроникними, оскільки ускладнення процесуальних форм супроводжується вкрапленням «спрощених» елементів та процедур, і навпаки) [27, 144–149].

Отже, тенденція диференціації процесуального регулювання розглядається загалом як нормальний, природний процес розвитку процесуального законодавства, причинами якого є: а) розвиток суспільних відносин; б) необхідність утвердження додаткових гарантій права учасників відповідних відносин (зокрема, господарських) на захист своїх прав і законних інтересів, зокрема і в межах самого процесу, раціоналізація та оптимізація судового процесу. Поглиблення процесів диференціації правового регулювання є також одним із можливих шляхів удосконалення системи господарського процесуального законодавства.

Не менш значущими у межах галузевої структурної диференціації є *процеси спеціалізації* та ускладнення процесуальних форм.

Ускладнення відносин господарського обороту, зростаюча спеціалізація нормативних приписів зумовлюють спеціалізацію судової системи та судових

процедур, їхню раціоналізацію, розвиток квазісудових процедур. В аспекті суддівського співтовариства спеціалізація суддів означає навчання певному спеціальному знанню, кваліфікацію у визначеній галузі права для підвищення професійного рівня. Спеціалізація судів, зумовлена необхідністю забезпечення кваліфікованого розгляду відповідних категорій судових справ, забезпечує, як правило, те, що вони розглядаються особливо підготовленими суддями і в межах таких процесуальних форм, які створюють додаткові гарантії захисту прав та законних інтересів особи. М. Сірій вважає класичним різне розуміння спеціалізації суддів і спеціалізації судів як для країн континентальної, так і для англосаксонської правової сім'ї. Під поняттям спеціалізації суддів розуміють спеціалізацію суддів окремого суду на розгляді визначених категорій справ, а спеціалізації судів — наявність у судовій системі спеціалізованих судів (тобто таких, що мають істотні особливості) [29]. Водночас автор, розглядаючи спеціалізацію судової діяльності через призму необхідності забезпечення загального та рівного доступу до правосуддя, зазначає, що більш високий рівень доступу забезпечує саме диференційована судова система, основа якої — спеціалізовані суди з обмеженою компетенцією, особливим статусом суддів та особливою спрощеною процедурою розгляду справ [30, 27].

Як наголошується у науковій літературі, тенденція появи системи спеціалізованих судів є однією з провідних особливостей організації правосуддя у сучасний період [31]. Тим часом відсутність законодавчої дефініції поняття «спеціалізований суд» породжує різноманітні тлумачення та інтерпретації змісту цього поняття в юридичній науці. Так, В. Сердюк пропонує таке тлумачення цього поняття: створена в системі судів загальної юрисдикції самостійна судова структура (самостій-

ний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства [32, 6–9]. О. Гаркуша вважає, що єдиною ознакою спеціалізації судової діяльності є відповідний нормативний припис у Законі про спеціалізацію в окремій системі судів або про галузеву спеціалізацію у межах однієї судової установи. Автор переконаний, що не можуть бути ознаками спеціалізованих судів наявність відокремлених приміщень або автономізація суддівського самоврядування, або рішення суб'єктів судового управління у цій сфері [33, 37–39]. І. Обрізка наголошує на тому, що будь-який державний орган, а не лише спеціалізований суд, призначається для вирішення чи врегулювання певного кола справ [34].

Отже, ці ознаки не можна віднести до кваліфікуючих ознак саме спеціалізованого органу. Специфічність об'єкта та суб'єкта правового регулювання також не пояснює ситуації, оскільки не дає відповіді на запитання, у чому ж, власне, полягає така специфічність, оскільки будь-яка судова справа має притаманні лише їй об'єктно-суб'єктні характеристики? Так само і розкриття поняття спеціалізованого суду через категорію спеціалізованої компетенції також залишає більше запитань, аніж відповідей. Адже незрозуміло, у чому полягає «спеціалізованість» відповідної компетенції. «Виключність компетенції» є досить широким за обсягом та не визначеним нормативно поняттям. До того ж часто, навіть у діяльності спеціалізованих судів, трапляються випадки перетинання компетенції, їх слабкої розмежованості. За таких умов на науково-теоретичному рівні стверджувати про виключність компетенції спеціалізованих судів як їхню харак-

терну ознаку не є доцільним. Більше того, в ідеалі, очевидно, будь-які органи публічної, зокрема і судової, влади мають бути наділені чітко визначеною (абсолютно визначеною) компетенцією, щоб унеможливити їх довільне втручання у приватне життя та у сферу законних інтересів фізичних і юридичних осіб. На думку І. Обрізка, в реалізації принципу спеціалізації судів через формування підсистеми спеціалізованих судів втілюється функціональний розподіл повноважень усередині судової системи, через який вона домагається концентрації зусиль на вирішенні відповідними органами окремих категорій юридичних спорів у межах відповідних видів правовідносин. Автор у зв'язку з цим переконаний, що спеціалізація судової влади є таким принципом її побудови, організаційно-правовою формою реалізації якої є створення, з одного боку, спеціалізованих судів, а з другого — спеціалізованих колегій (палат тощо) усередині самих судів [34]. Щоправда, у такому контексті спеціалізація судів (судової системи) не обов'язково повинна передбачати утворення саме спеціалізованого суду.

Д. Шадура вважає, що спеціалізація в побудові судової системи — це детерміновані конкретно історичними умовами моделі побудови судової системи та судової юрисдикції, а також адекватні форми уніфікації чи диференціації судових процедур. Правильне поєднання вимог уніфікації та диференціації, на думку автора, дає можливість віднайти оптимальний баланс між ефективністю і доступністю правосуддя. Д. Шадура доводить, що принцип спеціалізації судової юрисдикції має позначатися на системі судів, а щодо диференціації порядків судочинства, то їх доцільно втілювати в самостійних процесах [35, 10–12]. Н. Сибільова під змістом спеціалізації як принципу побудови судової системи розуміє наділення повноваженнями розглядати і

вирішувати судові справи, що впливають із певного виду правовідносин, конкретний суд як елемент цієї системи, а під спеціалізацією як принципом організації роботи певної судової установи — визначення конкретного судді, який спеціалізується на розгляді судових справ, що також впливають із певного виду правовідносин (так звана «внутрішня» спеціалізація) [36].

До речі, В. Шишкін за наслідками вивчення досвіду різних країн щодо спеціалізації доходить висновку про можливість виокремлення двох видів спеціалізації: галузевої та суб'єктної. Галузева спеціалізація реалізується через утворення окремих, а інколи й ієрархічно вибудованих судових установ. Суб'єктна спеціалізація реалізується через організацію всередині судових установ певних підрозділів (колегій, палат, дивізіонів), у яких розглядаються справи, де виокремлено правовідносини за участю спеціального суб'єкта, наприклад, водокористувачів, орендарів, платників податків тощо [37, 6]. Натомість О. Фрицький використовує терміни «внутрішня» та «зовнішня» спеціалізація при характеристиці видів спеціалізації в судовій системі. Під внутрішньою спеціалізацією він розуміє розгляд судовими органами справ з усіх галузей права, коли всередині кожного суду формуються спеціальні органи (колегії, палати, камери), або одноособово суддями, які спеціалізуються на розгляді певних справ: цивільних, адміністративних тощо. Зовнішню спеціалізацію науковець розуміє як формування у судовій системі декількох самостійних підсистем загальної (розгляд цивільних і кримінальних справ), адміністративної, військової, морської, соціальної, трудової, податкової, фінансової, арбітражної або господарської юстиції [38, 411–412].

Як зазначає В. Стефанюк, спеціалізовані суди створюються залежно від наявних у суспільстві потреб та можли-

востей державного фінансування на різних етапах побудови та розвитку судової системи [39, 26]. Схожої думки дотримується і К. Шаповал, — зовнішня спеціалізація впроваджується у тих країнах, які фінансово здатні утримувати різноманітні спеціалізовані суди; запровадження ж внутрішньої спеціалізації є об'єктивною необхідністю [40, 160–166].

Як вважає А. Селіванов, спеціалізація судів і суддів у розгляді певних категорій справ сприяє поглибленню знань суддів в окремих галузях законодавства та практики його застосування, підвищенню професіоналізму, а отже, більш надійному захисту прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб [41, 10]. Підтримуючи загальною таку думку, М. Вільгушинський додає, — спеціалізація судів та суддів є обов'язковою умовою підвищення якості судової діяльності. Запровадження спеціалізації (як внутрішньої, так і зовнішньої) є науково обґрунтованою, законодавчо обумовленою вимогою часу, відповідає сучасним потребам суспільства для забезпечення більш ефективного і професійного забезпечення захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів людини, юридичних осіб у правовій державі [42, 11].

Таким чином, у юридичній науці термін «спеціалізація» вживається, як правило, в аспекті формування розгалуженої системи спеціалізованих судів чи спеціалізації самих суддів. Величезний комплекс матеріально-правових приписів, який застосовується на практиці, не лише впливає на рівень спеціалізації процесуальної форми, а й визначає робоче навантаження судових органів, правильність здійснення ними правосуддя.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що проведені дослідження дає змогу зробити декілька висновків, зокрема, виокремити такі *основні тенденції розвитку господарського процесу України* на сучасному етапі: а) зростан-

ня значення соціальних функцій правосуддя і відповідної ролі суду; б) вплив процесів глобалізації, положень міжнародного права і концепції захисту прав людини на господарський процес; в) диференціація та спеціалізація процесуального регулювання; г) зближення господарського процесуального

законодавства України з процесуальним правом ЄС.

Саме забезпеченню реалізації цих тенденцій і мають бути підпорядковані як удосконалення господарського процесуального законодавства, так і діяльність судів зі здійснення правосуддя у господарських відносинах.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів* : проект Закону України від 23 березня 2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
2. *Подцерковний О.* Щодо зовнішнього та внутрішнього виміру поняття «господарський процес» / О. Подцерковний // *Право України*. — 2011. — № 6. — С. 4–12.
3. *Васильев С. В.* Хозяйственное судопроизводство Украины / В. С. Васильев. — Харьков : Эспада, 2002. — 368 с.
4. *Таликін Є. А.* Визначення поняття господарської процесуальної форми / Є. А. Таликін // *Форум права*. — 2011. — № 4. — С. 723–727.
5. *Таликін Є.* Ознаки господарської процесуальної форми як судової форми захисту прав та інтересів / Є. Таликін // *Юридична Україна*. — 2012. — № 9. — С. 87–93.
6. *Боровик С. С.* Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України / С. С. Боровик, В. В. Джузь, С. М. Мудрий. — Київ : Оріяни, 2001. — 228 с.
7. *Анохин В. С.* Арбитражное процессуальное право России / В. С. Анохин. — М. : Владос, 1999.
8. *Латкин А. А.* Процессуальная форма разрешения дел в арбитражном суде первой инстанции (исковое производство) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Латкин Антон Александрович. — Самара, 2003. — 228 с.
9. *Каменков В. С.* Исковая форма защиты прав в хозяйственном процессе / В. С. Каменков [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.juristlib.ru/book_8394.html
10. *Резнікова В. В.* До питання про поняття господарського процесу / В. В. Резнікова // *Економіка та право*. — 2015. — № 2. — С. 38–44.
11. *Арбитражный процесс* / под ред. В. В. Яркова. — М. : Инфотропик Медиа, 2010.
12. *Білоусов Ю. В.* Окремі тенденції формування євро-орієнтованого цивільного процесуального права / Ю. В. Білоусов // *Приватне право і підприємництво* : зб. наук. праць. — 2011. — Вип. 10. — С. 178–181.
13. *Комаров В.* Цивільний процес у глобальному контексті / В. Комаров // *Право України*. — 2011. — № 10. — С. 22–44.
14. *Комаров В. В.* Гражданский процесс в глобальном контексте / В. В. Комаров // *Юридическая наука и образование*. — 2009. — Вып. 2. — С. 95–125.
15. *Методика гармонізації (зближення, уніфікації) законодавства государств — членов Евразийского экономического сообщества* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.ipaeurasec.org/docsdown/metod-garmoniz.pdf>
16. *Муравйов В.* Зближення законодавства України з правом Європейського Союзу: сучасний стан та перспективи / В. Муравйов // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. — 2007. — № 35–36. — С. 47–49.
17. *Угода про Партнерство та співробітництво*. — Київ : Легко інк, 2004. — 72 с.
18. *Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу* : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // *Відомості Верховної Ради України*. — 2004. — № 29. — Ст. 367.
19. *Муравйов В.* План дій Україна — Європейський Союз, як перехідний етап на шляху до Європейської інтеграції України / В. Муравйов // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. — 2005. — Вип. 54. — Ч. 1. — С. 78–81.
20. *Малишева Н. Р.* Теоретичні аспекти гармонізації національного законодавства з міжнародним правом / Н. Р. Малишева // *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, жовтень 1998 р.). — Київ, 1998. — С. 87–88.
21. *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
22. *Татам А.* Право Європейського Союзу / А. Татам ; у пер. з англ. та за ред. В. І. Муравйова. — Київ : Абрис, 1998. — 424 с.

23. *The Future of European Civil Procedure* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ejcl.org/75/art75-6.html>
24. Ханік-Посполітак Р. Ю. Уніфікація цивільного процесуального права в Європейському Союзі / Р. Ю. Ханік-Посполітак // Наукові записки. Юридичні науки. — 2005. — Т. 38. — С. 70–72.
25. Поленина С. В. Теоретический проблемы системы советского законодательства / С. В. Поленина. — М. : Наука, 1979. — 204 с.
26. Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Громошина Наталья Андреевна. — М., 2010. — 49 с.
27. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. — М. : Норма, 2003. — 240 с.
28. Грошевий Ю. М. Проблеми спеціалізації процесуальних процедур / Ю. М. Грошевий // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції (25–26 січня 2007 р.) / за заг. ред. В. В. Комарова. — Харків, 2007. — С. 71–91.
29. Сирый Н. Такая судебная система нам не нужна / Н. Сирый [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://yurpractika.com/article.php?id=10007227>
30. Сирый Н. И. Основные направления преобразования судебной системы Украины / Н. И. Сирый // Юридическая практика. — 1996. — № 17–18.
31. Боровский М. В. Проблемы реорганизации судебной системы / М. В. Боровский [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2001/1/borovsky/borovsky.asp>
32. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Сердюк Валентин Васильович. — Київ, 2003. — 22 с.
33. Гаркуша О. О. Спеціалізація судової діяльності як фактор оптимального функціонування судової влади / О. О. Гаркуша // Адвокат. — 2009. — № 2. — С. 36–39.
34. Обрізко І. М. Поняття та зміст спеціалізації судів як принципу організації судової влади / І. М. Обрізко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39597/09-Obrizko.pdf?sequence=1>
35. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Шадура Дмитро Миколайович. — Харків, 2008. — 21 с.
36. Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльності судової влади / Н. В. Сибільова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm>
37. Шишкін В. І. Судові системи країн світу / В. І. Шишкін. — Київ : Юрінком Інтер, 2001. — Кн. 2. — 336 с.
38. Фрицький О. Ф. Конституційне право України / О. Ф. Фрицький. — Київ : Юрінком Інтер, 2004. — 510 с.
39. Стефанюк В. С. Судова система України та судова реформа / В. С. Стефанюк. — Київ : Юрінком Інтер, 2001. — 175 с.
40. Шаповал К. В. Принцип спеціалізації як концептуальна передумова створення земельних судів в Україні / К. В. Шаповал // Вісник Академії адвокатури України. — 2011. — № 3. — С. 160–166.
41. Організація судової влади в Україні: перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України» / А. О. Селіванов, Є. В. Фесенко, Н. С. Рудюк [та ін.] ; за наук. ред. А. О. Селіванова. — Київ : Юрінком Інтер, 2002. — 112 с.
42. Вільгушинський М. Й. До питання реалізації принципу спеціалізації в системі судів загальної юрисдикції / М. Й. Вільгушинський // Адвокат. — 2012. — № 6. — С. 9–13.

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: proekt Zakonu vid 23 bereznia 2017 r. № 6232 [On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts: Draft Law of March 23, 2017, № 6232]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
2. Podtserkovnyi O. Shchodo zovnishnoho ta vnutrishnoho vymiru poniattia «hospodarskyi protses» [About the external and internal measurement of the concept «economic process»], *Pravo Ukrainy*, 2011, no. 6, pp. 4–12.
3. Vasilev S. V. Khozyaystvennoe sudoproizvodstvo Ukrainy [Economic Proceedings in Ukraine], Kharkov: Espada, 2002, 368 p.
4. Talykin Ie. A. Vyznachennia poniattia hospodarskoi protsesualnoi formy [Definition of the notion of economic procedural form], *Forum prava*, 2011, no. 4, pp. 723–727

5. Talykin Ie. Oznaky hospodarskoi protsesualnoi formy iak sudovoi formy zakhystu prav ta interesiv [Characteristics of the economic procedural form as a judicial form of protection of rights and interests], *Iurydychna Ukraina*, 2012, no. 9, pp. 87–93.
6. Borovyk S. S., Dzhun V. V., Mudryi S. M. Zakhyst prav subiektiv hospodariuvannya v arbitrazhnykh sudakh Ukrainy [Protection of the rights of business entities in the arbitration courts of Ukraine], Kyiv: Oriiany, 2001, 228 p.
7. Anokhin V. S. Arbitrazhnoe protsessualnoe pravo Rossii [Arbitration Procedural Law of Russia], Moskva: Vlados, 1999, pp. 10–12.
8. Latkin A. A. Protsessualnaya forma razresheniya del v arbitrazhnom sude pervoy instantsii (iskovoe proizvodstvo) [The procedural form of resolving cases in the arbitral tribunal of the first instance], Samara, 2003, 228 p.
9. Kamenkov V. S. Iskovaya forma zashchity prav v khozyaystvennom protsesse [Suit form of the protection of law in the economic process]. Available at: http://www.juristlib.ru/book_8394.html
10. Riezniukova V. V. Do pytannia pro poniattia hospodarskoho protsesu [On the issue of the concept of economic process], *Ekonomika ta pravo*, 2015, no. 2.
11. Arbitrazhnyy protsess (sblizheniya, unifikatsii) zakonodatelstva gosudarstv — chlenov Evraziyskogo ekonomicheskogo soobshchestva [Arbitration process], Moskva: Infotropik Media, 2010, pp. 34–36.
12. Bilousov Iu. V. Okremi tendentsii formuvannya ievro-oriantovanoho tsyvilnoho protsesualnoho prava [Some tendencies of forming of the euro-oriented civil procedural law], *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*, 2011, Issue 10, pp. 178–181.
13. Komarov V. Tsyvilnyi protses u hlobalnomu konteksti [Civil Process in a Global Context], *Pravo Ukrainy*, 2011, no. 10, pp. 22–44.
14. Komarov V. V. Grazhdanskiy protsess v globalnom kontekste [The Civil Process in a Global Context], *Yuridicheskaya nauka i obrazovanie*, 2009, Issue 2, pp. 95–125.
15. Metodika harmonizatsii (sblizheniya, unifikatsii) zakonodatelstva gosudarstv — chlenov Evraziyskogo ekonomicheskogo soobshchestva [Methodology of harmonization (rapprochement, unification) of legislative acts of member countries of the Eurasian Economic Community], Byuro Mezhpapramentskoy Assamblei Evraziyskogo ekonomicheskogo soobshchestva [Bureau of the Interparliamentary Assembly of the Eurasian Economic Community]. Available at: <http://www.ipaeurasec.org/docsdown/metod-garmoniz.pdf>
16. Muraviov V. Zblyzhennia zakonodavstva Ukrainy z pravom Ievropeiskoho Soiuzu: suchasnyi stan ta perspektyvy [Approximation of Ukrainian Legislation with the Law of the European Union: Current State and Prospects], *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 2007, no. 35–36, pp. 47–49.
17. Uhoda pro Partnerstvo ta spivrobotnytstvo [Partnership and Cooperation Agreement], Kyiv: Lehko ink, 2004, 72 p.
18. Pro Zahalnodержavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Ievropeiskoho Soiuzu: Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. № 1629-IV [About the National Program of Adaptation of Ukrainian Legislation to the Law of the European Union: Law of Ukraine of March 18, 2004 № 1629-IV], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2004, no. 29, Article 367.
19. Muraviov V. Plan dii Ukraina — Ievropeyskyi Soiuz, iak perekhidnyi etap na shliakhu do Ievropeiskoi intehratsii Ukrainy [Action Plan Ukraine — European Union as a Transitional Stage on the Way to European Integration of Ukraine], *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 2005, Issue 54, Part 1, pp. 78–81.
20. Malysheva N. R. Teoretychni aspekty harmonizatsii natsionalnoho zakonodavstva z mizhnarodnym pravom [Theoretical Aspects of Harmonization of the National Legislation with International Law], *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom*, 1998, pp. 87–88.
21. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Ievropeyskym Soiuzom, Ievropeyskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i ikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
22. Tatam A. Pravo Ievropeiskoho Soiuzu [The Law of the European Union], Kyiv: Abrys, 1998, 424 p.
23. The Future of European Civil Procedure. Available at: <http://www.ejcl.org/75/art75-6.html>
24. Khanyk-Pospolitak R. Iu. Unifikatsiia tsyvilnoho protsesualnoho prava v Ievropeiskomu Soiuzi [Unification of civil procedural law in the European Union], *Naukovi zapysky. Iurydychni nauky*, 2005, vol. 38, pp. 70–72.
25. Polenina S. V. Teoreticheskiy problemy sistemy sovetskogo zakonodatelstva [Theoretical Problems of the Soviet Legislation System], Moskva: Nauka, 1979, 204 p.
26. Gromoshina N. A. Differentsiatsiya i unifikatsiya v grazhdanskom sudoproizvodstve [Differentiation and Unification in Civil Proceedings], Moskva, 2010, 49 p.
27. Lukyanova E. G. Teoriya protsesualnoho prava [Theory of procedural law], Moskva: Norma, 2003, 240 p.
28. Hroshevyi Iu. M. Problemy spetsializatsii protsesualnykh protsedur [Problems of specialization of procedural procedures], *Aktualni problemy zastosuvannya Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu ta Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy*, Kharkiv, 2007, pp. 71–91.
29. Siryi N. Takaya sudebnaya sistema nam ne nuzhna [Such a judicial system we do not need]. Available at: <http://yurpractika.com/article.php?id=10007227>

30. Siryi N. I. Osnovnye napravleniya preobrazovaniya sudebnoy sistemy Ukrainy [The main directions of the transformation of the judicial system of Ukraine], *Yuridicheskaya praktika*, 1996, no. 17–18.
31. Borovskiy M. V. Problemy reorganizatsii sudebnoy sistemy [Problems of the Reorganization of the Judiciary System]. Available at: <http://www.k-press.ru/bh/2001/1/borovsky/borovsky.asp>
32. Serdiuk V. V. Iurysdyktsiia sudiv Ukrainy za spetsializatsiieiu [Jurisdiction of the courts of Ukraine by specialization], Kyiv, 2003, 22 p.
33. Harkusha O. O. Spetsializatsiia sudovoi diialnosti k faktor optimalnoho funktsionuvannya sudovoi vlady [Specialization of judicial activity on the factor of optimal functioning of the judiciary], *Advokat*, 2009, no. 2, pp. 36–39.
34. Obrizko I. M. Poniattia ta zmist spetsializatsii sudiv iak pryntsyphu orhanizatsii sudovoi vlady [Concept and content of specialization of courts as a principle of organization of judicial power]. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39597/09-Obrizko.pdf?sequence=1>
35. Shadura D. M. Tsyvilna iurysdyktsiia [Civil jurisdiction], Kharkiv, 2008, 21 p.
36. Sybilova N. V. Poriadok orhanizatsii ta diialnosti sudovoi vlady [Order of organization and activity of the judiciary]. Available at: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm>
37. Shyshkin V. I. Sudovi systemy krain svitu [Judicial systems of countries of the world], Kyiv: Iurinkom Inter, 2001, Book 2, 336 p.
38. Frytskyi O. F. Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine], Kyiv: Iurinkom Inter, 2004, 510 p.
39. Stefaniuk V. S. Sudova systema Ukrainy ta sudova reforma [The Judicial System of Ukraine and Judicial Reform], Kyiv: Iurinkom Inter, 2001, 175 p.
40. Shapoval K. V. Pryntsyf spetsializatsii iak kontseptualna peredumova stvorennia zemelnykh sudiv v Ukraini [The principle of specialization as a conceptual precondition for the creation of land courts in Ukraine], *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, 2011, no. 3, pp. 160–166.
41. Orhanizatsiia sudovoi vlady v Ukraini: pershyi analiz normatyvnoho zmistu Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii Ukrainy» [Organization of the Judiciary in Ukraine: the first analysis of the normative content of the Law of Ukraine «On the Judiciary of Ukraine»], Kyiv: Iurinkom Inter, 2002, 112 p.
42. Vilhushynskiy M. I. Do pytannia realizatsii pryntsyphu spetsializatsii v systemi sudiv zahalnoi iurysdyktsii [On the implementation of the principle of specialization in the system of courts of general jurisdiction], *Advokat*, 2012, no. 6, pp. 9–13.

Щербина В., Резнікова В. Сучасні тенденції розвитку господарського процесу України

Анотація. Статтю присвячено дослідженню сучасних тенденцій розвитку господарського процесу України, оскільки без їхнього аналізу неможливе адекватне нормативне врегулювання процесуальних механізмів, що мають забезпечити ефективний, справедливий, неупереджений та своєчасний захист прав і свобод учасників господарських правовідносин судом. Визначено поняття господарського процесу, стадії господарського процесу і господарсько-процесуальної форми, виокремлено її ознаки.

Особливу увагу приділено таким тенденціям розвитку господарського процесу, як: а) вплив процесів глобалізації, положень міжнародного права і концепції захисту прав людини на систему як вітчизняного правосуддя загалом, так і на господарський процес зокрема (у межах цієї загальної тенденції як окрему тенденцію додатково виокремлено зближення (гармонізацію, уніфікацію) правил та процедур на рівні країн Європейського Союзу, а також господарського процесуального законодавства України з процесуальним правом ЄС); б) диференціація та спеціалізація процесуального регулювання (зокрема тяжіння до спеціалізації у межах судової системи, диференціація судових процедур, їх спрощення, пошук оптимальних процесуальних форм вирішення господарських спорів).

Ключові слова: господарський процес, тенденції розвитку господарського процесу, вплив процесів глобалізації на господарський процес, гармонізація та уніфікація процесуальних норм, зближення господарського процесуального законодавства України з процесуальним правом Європейського Союзу, диференціація процесуального регулювання, спеціалізація процесуального регулювання.

Щербина В., Резнікова В. Современные тенденции развития хозяйственного процесса Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию современных тенденций развития хозяйственного процесса Украины, поскольку без их анализа невозможно адекватное нормативное урегулирование процессуальных механизмов, которые должны обеспечить эффективную, справедливую, беспристрастную и своевременную защиту прав и свобод участников хозяйственных правоотношений судом. Определены понятия хозяйственного процесса, стадии хозяйственного процесса, хозяйственно-процессуальной формы, выделены ее признаки.

Особое внимание уделено таким тенденциям развития хозяйственного процесса, как: а) влияние процессов глобализации, положений международного права и концепции защиты прав человека на систему как отечественного правосудия в целом, так и на хозяйственный процесс в частности (в рамках этой общей тенденции как отдельную тенденцию дополнительно

выделено сближение (гармонизацию, унификацию) правил и процедур на уровне стран Европейского Союза, а также хозяйственного процессуального законодательства Украины с процессуальным правом ЕС б) дифференциация и специализация процессуального регулирования (в том числе тяготение к специализации в рамках судебной системы, дифференциация судебных процедур, их упрощение, поиск оптимальных процессуальных форм разрешения хозяйственных споров).

Ключевые слова: хозяйственный процесс, тенденции развития хозяйственного процесса, влияние процессов глобализации на хозяйственный процесс, гармонизация и унификация процессуальных норм, сближение хозяйственного процессуального законодательства Украины с процессуальным правом Европейского Союза, дифференциация процессуального регулирования, специализация процессуального регулирования.

Shcherbyna V., Rieznikova V. Modern Trends in the Development of Ukraine's Economic Process

Annotation. The article is devoted to the research of modern tendencies in the development of the economic process of Ukraine, since without their analysis it is impossible to provide an adequate normative regulation of procedural mechanisms that should ensure effective, fair, impartial and timely protection of the rights and freedoms of the participants in economic legal relations by the court. The concept of economic process, stages of economic process, economic-procedural form is determined, its features are highlighted.

Particular attention is paid to the following trends in the development of the economic process, such as: a) the impact of the processes of globalization, the provisions of international law and the concept of protecting human rights on the system of domestic justice in general, and on the economic process in particular (within this general tendency, as an individual tendency (harmonization, unification) of rules and procedures at the level of the EU countries, approximation of the economic procedural legislation of Ukraine with EU procedural law); b) the differentiation and specialization of procedural regulation (including the attraction for specialization within the judicial system, the differentiation of court procedures, the attraction for their simplification, the search for optimal procedural forms of resolving commercial disputes).

Key words: economic process, tendencies of economic process development, influence of processes of globalization on economic process, harmonization and unification of procedural norms, approximation of economic procedural legislation of Ukraine with EU procedural law, differentiation of procedural regulation, specialization of procedural regulation.

СОДЕРЖАНИЕ

Национальная юридическая дискуссия на тему: «ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО УКРАИНЫ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ»*

I. Хозяйственное процессуальное право:

состояние и современные тенденции развития

ЩЕРБИНА В., РЕЗНИКОВА В. Современные тенденции развития хозяйственного процесса Украины.....	9
УСТИМЕНКО В. Совершенствование хозяйственного процесса: экономико-правовые аспекты.....	28
ПОДЦЕРКОВНЫЙ О. Потребность в адаптации и приближении к практике новелл проекта Хозяйственного процессуального кодекса Украины.....	35
БОБКОВА А., БАНАСЬКО А. Новеллы проекта Хозяйственного процессуального кодекса Украины	45

II. Общие проблемы и направления реформирования хозяйственного процессуального права

КЛЕПИКОВА О. Совершенствование проекта Хозяйственного процессуального кодекса Украины	51
БУТЫРСКИЙ А. Проект Хозяйственного процессуального кодекса Украины: шаг вперед или два назад	56
НИКОЛЕНКО Л. Унификация норм в проекте Хозяйственного процессуального кодекса Украины	63
БРИНЦЕВ А. Квалифицирующие признаки понятия способа защиты права в контексте судебной реформы	70
ВЕНЕДИКТОВА И. «Проарбитражные» изменения в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины в контексте судебной реформы.....	77
БОБКОВА А., НОВОШИЦКАЯ В. Юрисдикция хозяйственных судов.....	83
СЕРЕБРЯКОВА Ю. Полномочия суда в соответствии с проектом Хозяйственного процессуального кодекса Украины	94
РЕЗНИКОВА В. Ответственность в хозяйственном процессе за злоупотребление процессуальными правами и меры процессуального принуждения	101

III. Институты хозяйственного процессуального права: возможности оптимизации

СТЕПАНОВА Т. Реформирование института участников хозяйственного судебного процесса	122
МИЩЕНКО И. Усовершенствование института отвода судьи в хозяйственном судопроизводстве.....	131

* По результатам анализа проекта Закона Украины «О внесении изменений в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины, Гражданский процессуальный кодекс Украины, Кодекс административного судопроизводства Украины и другие законодательные акты», регистрационный № 6232 от 23 марта 2017 г., подготовленного для рассмотрения Верховной Радой Украины во втором чтении.